

El sacrifici prohibit

Marie Balmary

EL SACRIFICI PROHIBIT
FREUD I LA BÍBLIA

Traducció del francès d'Andreu Trilla

FRAGMENTA EDITORIAL

Títol original	LE SACRIFICE INTERDIT: FREUD ET LA BIBLE
Publicat per	FRAGMENTA EDITORIAL Plaça del Nord, 4, pral. 1. ^a 08024 Barcelona www.fragmenta.cat fragmenta@fragmenta.cat
Col·lecció	ASSAIG, 44
Consell assessor	PERE LLUÍS FONT FRANCESC-XAVIER MARÍN JOSEP OTÓN FRANCESC TORRALBA AMADOR VEGA
Primera edició	FEBRER DEL 2018
Direcció editorial	IGNASI MORETA
Producció editorial	ELISENDA SEVILLA I ALTÉS
Producció gràfica	INÈS CASTEL-BRANCO
Impressió i relligat	ROMANYÀ VALLS, S. A.
© 1986	ÉDITIONS GRASSET & FASQUELLE pel text
© 2018	ANDREU TRILLA LLOBERA per la traducció
© 2018	FRAGMENTA EDITORIAL, S. L. U. per aquesta edició
Dipòsit legal	B. 10.291-2018
ISBN	978-84-15518-81-5
	Amb la col·laboració del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
	RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDIX

<i>Agraïments</i>	9
<i>Introducció</i>	11
I CREIENTS I NO-CREIENTS: UNS CORS QUE S'ASSEMBLEN	27
1 Freud fa un sacrifici	27
2 Un fill lligat	29
3 Home-Ciència contra Dona-Religió	32
4 Unes paraules semblants, en Lacan	35
5 El que es pot llegir en el cor d'un creient: una experiència	38
6 El relat pervertit	39
7 ¿D'on ho hem tret, això?	42
8 Un pas estret	47
9 Una lectura «salvatge» i comuna	49
10 La darrera paraula	52
II L'INCONSCIENT I «ESTIMARÀS EL TEU PROÏSME COM A TU MATEIX»	57
1 Una dona invoca el manament	58
2 Freud denuncia el manament	63
3 Estimar o retreure	66
4 La Bíblia: retreure per estimar	69
5 Comentari	71
6 És difícil dir l' <i>ofensa</i>	75
7 Freud perd la memòria	78
8 Culpable de l' <i>ofensa</i> soferta	81
9 Reviure i retrobar l' <i>ofensa</i> : la transferència	83

III LA TORRE O L'ARC IRIS	89
1 Freud contra el totalitarisme: Església, família, partit...	89
2 La torre de Babel	96
3 Comentari: una decisió a prendre	100
4 Quan «Tu» no és un altre, «Nosaltres» no és ningú	102
5 La torre o l'arc iris	105
6 El crit d'un fill de Babel: Mart	109
7 El déu que podem imaginar culpable	115
8 Jesús, portador del ganivet	117
9 El ganivet de Salomó	123
IV UNS SAVIS CONTRA ELS ÍDOLS	129
1 El «dolç verí» de la religió (Freud)	129
2 ¿Freud, més obediència que Moisès?	134
3 ...i que Jesús	135
4 Cap a Abraham	143
V LA CRIDA D'ABRAHAM: «VES CAP A TU»	147
1 Un home tenia tres fills; i una filla	148
2 Sarai: una malaltia profètica	153
3 La primera partida	156
4 El diví parla: «Ves cap a tu»	158
5 Un altre fill ve cap a ell mateix	162
6 Els tres embolcalls de l'humà	164
7 La terra promesa, la terra del Jo i del Tu	168
VI EL BENEÏT VISITA EL MALEÏT	173
1 La promesa de néixer	173
2 Obeir la crida, desobeir l'embolcall	175
3 «Deixa que els morts enterrin els morts»	178
4 Un profeta «mata» pare i mare	180
5 ¿Per què Abraham va a Canaan?	182
6 L'home transparent fins al sexe	185
7 Déu és vist	190
8 Èdip, el cec	193

VII LA CURACIÓ DE SARA	199
1 El Nom de Déu és un lloc de la Paraula	200
2 On el primer error simbòlic reapareix	202
3 «Surt del teu destí»	206
4 Sarai, Abram, Agar	209
5 El canvi dels noms: text confiscat	211
6 Circumcisió	213
7 No l'anomenaràs més «princesa meva»	214
8 Comentari	216
9 Abraham torna a actuar i Sarah troba l'home respectuós	223
10 Un just a Canaan	226
11 Els ulls coberts	228
VIII UN FILL LLIURE	233
1 Inconscient i irracional	233
2 El sacrifici d'Abraham (tal com se l'imagina)	236
3 ¿És la no-violència el sacrifici de si mateix?	238
4 Relat d'un mètode	242
5 El deslletament d'Isaac – Ismael i la seva mare, foragitats	247
6 El no-sacrifici d'Isaac	251
7 ¿On és l'anyell del sacrifici?	257
8 La visió d'Abraham	262
9 Benedicció	263
10 El no-sacrifici de Jesús	264
IX NÉIXER DE DALT	267
1 Treball d'ànima, l'accés a «Jo soc»	267
2 Allò que ha de ser destruït (Déu veurà...)	274
3 El pare, el fill i la mort	277
4 Pregària	279
5 El ganivet passa per on pot	282
6 Ser engendrat de dalt (conversa amb Nicodem)	285
7 El renaixement de Jesús: baptisme	290
8 La prova: des-néixer o re-néixer	293
9 Allò que anomenem depressió	297

X	A L'EDÈN	299
1	Un text no reemplaçat	299
2	Els set alliberaments d'Abraham	301
3	Primer relat: mascle i femella; la imatge del déu que diu «Nosaltres»	305
4	Segon relat: el text	307
5	Creació de l'home	313
6	L'entre-dit	315
7	Creació de la dona	318
8	La diferència divina	320
9	Els dos arbres, els dos cossos	323
10	La serp que parla: diàleg del fallus i de la mancaça	327
11	La destrucció del verb	329
12	La diferència menjada	333
13	L'anti-menjada de l'Edèn	337
14	«Com un de nosaltres»	343
	<i>Conclusió</i>	347
	<i>Bibliografia</i>	365

AGRAÏMENTS

A BRIGITTE DARDAUD, Nicole Dautzenberg, Marie-Michèle Grolleron, Gilberte Passebosc, la recerca diària de veritat de les quals m'ha conduït a indagar altrament que amb la sola psicoanàlisi.

Dono les gràcies a Paul Beauchamp, els escrits¹ i l'ensenyament del qual m'han fet possible una lectura de la Bíblia sense haver d'oblidar mai l'inconscient. Cal agrair-li també ser l'aglutinador de gent tan diferent que recerquen de manera conjunta. Entre ells, tot i que m'agradaria citar-los tots sense oblidar-ne cap, destaco particularment Colette Briffard i Michel Menvielle per aquests sis anys de lectura comuna durant els quals la seva pròpia recerca i la nostra mútua escolta m'han aportat tant. Agraeixo a Michel que hagi volgut llegir el meu manuscrit.

Dono les gràcies a Christiane Mallet-Watteville i a Xavier de Chalendar per les seves respostes a les meves preguntes, i les seves preguntes a les meves respostes.

Entre els psicoanalistes, estic agraïda especialment a Robert Higgins per haver copsat tan bé el repte d'una lectura

¹ Sobretot: *L'un et l'autre Testament*, Seuil, París, 1976; *Psaumes nuit et jour*, Seuil, París, 1980; *Le récit, la lettre et le corps*, Cerf, París, 1982.

bíblica per als i amb els psicoanalistes, com també a Alice Cherki, Monique Selz, amb qui jo feia camí cap a la Bíblia hebraica, i a Tristan Foulliaron.

Gràcies a Anne-Marie Tate; la seva atenta lectura de l'original, del qual s'ha preocupat, m'ha ajudat a escriure.

Amb tots he compartit més que la lectura d'uns textos; més aviat hauria de dir que, en graus diversos, els hem experimentat entre nosaltres; amb tot, l'obra present és responsabilitat tan sols meva.

Finalment, aquest camí l'itinerari del qual escric l'he viscut des del començament amb Dominique Balmay. Que ell pugui trobar aquí, igual que els nostres fills, l'expressió del meu profund agraïment.

INTRODUCCIÓ

*No creguem pas que podem entrar en el cel
sense haver entrat dins la nostra ànima.*

TERESA D'ÀVILA

JA FA FORÇA ANYS que llegeixo l'obra de Freud i que també llegeixo la Bíblia, i no vull deixar de banda ni l'una ni l'altra.

A l'època que començava a fer-ho, el debat resultava gairebé impossible. Cadascuna d'aquelles lectures, que jo trobava que qüestionava l'altra, més aviat semblava que l'anul·lés. Tanmateix, altres psicoanalistes havien fet una cosa semblant i alguns havien publicat els seus treballs en aquest camp. Per part meva, si vull oferir també el resultat de les meves recerques, em sembla necessari no fer-ho sense explicar al mateix temps el meu itinerari com a lectora dels escrits bíblics i psicoanalítics i, a la vegada, com una persona per qui aquelles dues lectures estan relacionades amb l'experiència de la vida. D'altra banda, psicoanàlisi i tradició bíblica es basen totes dues en uns relats que donen compte respectivament d'experiències de l'inconscient i d'experiències del «diví», un terme prou vague que ens pot convenir per començar el camí.

Tanmateix, no falten obstacles a aquesta doble lectura, com ho testimonia la desconfiança manifestada per la

psicoanàlisi respecte de la religió i de la religió envers la psicoanàlisi. L'obstacle principal porta el nom de Freud, l'obra principal del qual en relació amb la religió barra el camí des del seu mateix títol: *El futur d'una illusió* (1927).

Des dels primers anys del seu descobriment i fins als seus darrers dies, Freud va intentar penetrar en el misteri dels orígens de la vida espiritual de l'home —vida psíquica, vida afectiva, vida moral, totes aquestes expressions són útils aquí, encara que cap d'elles no basti. ¿Quins pensaments i quins sentiments havien pogut experimentar entre ells, els primers homes, els nostres llunyans avantpassats? Freud va intentar respondre aquesta pregunta a partir del moment en què li va semblar que ja havia avançat prou en aquesta altra pregunta: ¿quins sentiments i quins desigs venen a l'infant quan es desvetlla a la vida en el si d'una família?

Freud va considerar aquestes dues preguntes com a no resoltes encara. A partir de les seves recerques sobre la primera (la infància), li va semblar possible entrar a través de respostes que religions i mitologies aportaven a la segona (l'origen). Es va imaginar que es podia situar amb anticipació respecte d'uns textos bíblics en què l'home intenta narrar-se a si mateix la vida i l'esperit. En efecte, la tradició bíblica fa intervenir una persona misteriosa, Déu. Freud ignora totalment aquest misteri i intenta explicar el que havia passat «al començament», o més ben dit, en tres començaments: el de la humanitat, el del poble jueu, el de l'Església cristiana.

Per no deixar el lector que no estigui gaire habituat als temes psicoanalítics amb la desagradable impressió de no tocar de peus a terra —que el lector informat tingui paciència—, em permeto aprofitar el clar resum que Marthe

Robert fa sobre Freud,¹ que situa les coses en el marc del seu desenvolupament. En efecte, si bé el complex d'Èdip és avui dia conegut pel gran públic, les conseqüències que Freud en treu respecte de la religió potser no ho són tant. Després explicaré com vaig arribar a posar en qüestió aquella teorització freudiana.

Parlant de l'autoanàlisi de Freud, Marthe Robert recorda que la va començar

en gran part per superar les conseqüències d'una greu illusió teòrica de la qual [Freud] prenia consciència vagament sense acabar d'explicar-se-la. Fiant-se de nombroses informacions recollides durant els seus tractaments, havia sostingut en efecte que la causa de la histèria es troba en la *seducció precoç* d'un infant per part d'un adult del sexe oposat (el pare o un educador per a la filla, la mare o una institutriu per al fill); doncs bé, un cop feta pública aquesta tesi, es va adonar que una circumstància tan concreta era difícil que pogués tenir un abast universal, a menys que admetés el fet increïble que tots els pares i totes les mares tinguessin comportaments incestuosos. Tanmateix, els fets eren innegables, tots els testimonis dels seus malalts concordaven; ¿com era possible? ¿Per què havia estat equivocat tant de temps? [...] Durant uns quants anys, aquelles preguntes el deixaren en el més profund malestar, i solament quan l'anàlisi dels seus somnis li va permetre reconstruir fets que dataven de la seva infància, pogué arribar a la font del seu error. [...] Rarament cap error s'havia mostrat tan fecund, certament, perquè en adonar-se que el nen seduït no era més que un mite que dissimulava un nen seductor, disposat a matar el seu pare per posseir una mare ardentment desitjada, va comprendre de cop el drama fatal de tota infància, que ell va batejar com a «complex d'Èdip» en record dels dos crims comesos per

¹ A l'*Encyclopædia Universalis*.

l'heroi grec. Des de llavors, la psicoanàlisi havia trobat la peça major de la seva teoria, que canviaria completament la imatge que l'home es fa de si mateix.

Més endavant, Freud, avançant en les seves hipòtesis,

concep el drama «edípic» com l'esdeveniment primer, el fet històric primordial en el qual el parricidi no solament és *representat* a través de mites o de símbols, sinó *viscut* realment per uns pares tirànics i uns fills revoltats. [...] A *Tòtem i tabú*, ens assabentem ara que el crim original va tenir lloc realment, que el pare de l'horda primitiva va ser efectivament assassinat i tot seguit devorat pels germans units contra ell; sepultat aviat en l'inconscient de tots, aquell crim va marcar tanmateix la humanitat amb una empremta inesborrable, perquè totes les religions no són altra cosa que el llunyà compliment dels ritus, cerimònies i sacrificis de culte pels quals generacions de fills han intentat redimir-se adorant l'avantpassat ultratjat.

En bona lògica amb ell mateix, Freud acaba, doncs, la seva obra amb la hipòtesi de Moisès occit pels jueus, per als quals ell

encarnava amb una inexpressable majestat el pare totpoderós, tan odiat com venerat; i com que mai no l'havien pogut oblidar, com que el pare assassinat els obsessionava i els deixava inconsolables, van elevar Moisès al rang de profeta, i van posar la seva llei simplement humana a l'alçada d'un manament diví en vigor per l'eternitat.

Em vaig plantejar posar en qüestió aquesta obra teòrica de Freud, que té a veure tant amb la infància de cadascú com amb la infància de la humanitat.

Em trobava fent un treball sobre la «presa de consciència» quan van ser publicats diversos treballs biogràfics sobre el fundador de la psicoanàlisi. Els seus autors aportaven alguns elements completament nous, ignorats, semblava, pel mateix Sigmund Freud, com per exemple el fet que el seu pare hauria estat casat tres vegades i no dues com ell creia i ho escrivia. ¿Per què aquells secrets? ¿Què amagaven? ¿A qui protegien? Per abreujar, diguem que, com molts «secrets de família», intentaven preservar la figura exemplar dels pares, i particularment la del pare. Llavors em va semblar estrany que aquella teoria psicoanalítica, que eximia el pare de greus ofenses al fill, hagués estat inventada just en el moment en què al seu autor li tocava viure el dol del seu vell pare, un pare que a la vegada havia estat falsament convertit en innocent pel secret familiar. Aleshores Freud ja no va voler creure en les seves pacients com fins llavors, quan li relataven una agressió sexual feta pel pare o pel germà. I va ser en el moment que ell feia innocent el seu pare difunt i sospitava que les seves pacients fabulaven inconscientment, que va «descobrir» el complex d'Èdip. Aquesta coincidència em resultava pertorbadora. Confrontant-me directament amb el text grec, em vaig adonar amb sorpresa que l'exemple buscat per Freud parlava molt més clar del que ell mateix pensava i contradeia l'ús que ell feia del mite. En efecte, ni la tradició ni la tragèdia grega no situen l'origen de les desgràcies del mateix Èdip en els seus desigs parricides i incestuosos. Aquells crims no són més que la conseqüència involuntària d'una successió de greus errors simbòlics (les persones no ocupen el lloc que realment els tocava en les relacions) i d'un crim: un acte de seducció i de raptè homosexuals que va cometre Laios, el pare d'Èdip, en la persona del fill del seu hoste, que desemboca en el suïcidi del jove. Aquell crim de

Laios fou castigat amb una maledicció que li prohibia tenir cap fill, si no volia que aquest el matés.

¿Per què Freud no havia tingut en compte tot això? No podia ser més que perquè una mateixa repressió —de la qual ell era precisament el genial descobridor— actuava en ell mateix tant en relació amb la seva pròpia història familiar com en la seva lectura censurada del mite edípic. El caràcter científic del complex d'Èdip, tal com Freud el concebia, quedava en entredit. Jo ja no era capaç de veure ni en Èdip ni en l'humà l'únic responsable del seu destí o de la seva neurosi. (Em deia: si la falta amagada es transmet de generació en generació, això resulta curiosament bíblic.)

Llavors vaig arribar de forma natural a posar també en qüestió la transposició del complex d'Èdip a la humanitat. Aquella barrera que Freud oposava a la religió, tant la jueva com la cristiana, afirmant que eren la conseqüència del crim d'uns fills contra el seu pare, ja no oferia la mateixa solidesa si s'evidenciava que el mateix Freud havia passat per alt tres vegades, en el pla familiar, en el clínic i en el mític, la mateixa cosa: que pares i educadors poden haver comès actes repressibles contra l'infant, i que aquells actes poden tenir relació amb allò que patien tant l'heroi mític com els pacients de Freud, i ell mateix en persona.

La convergència de la meua investigació amb la de Marianne Krüll² pel que fa a les nostres conclusions, si no en els mètodes, editades d'altra banda en el mateix mes, una a París i l'altra a Munic, sense que sabéssim res l'una de l'altra, em va confirmar en les meves deduccions. Posteriorment van arribar altres confirmacions; la publicació, a càrrec de

² Marianne KRÜLL, *Freud und sein Vater*, C. H. Beck, Munic, 1979.

Jeffrey Moussaïev Masson, de les cartes de Freud fins aquell moment censurades o inèdites³ posava per a mi el punt final a aquella fase de revisió.

Altres investigadors, a més, partint de punts diferents, havien arribat per la seva banda a la mateixa constatació: la primera teoria de Freud (una ofensa com a origen dels problemes de l'esperit) semblava més sòlida que la segona (el desig com a origen dels problemes de l'esperit). Freud no havia abandonat un error, havia reprimit un descobriment i després havia racionalitzat allò que havia reprimit amb una teoria. Per sort, la seva repressió només havia estat parcial ja que mai no va descartar completament els esdeveniments i les situacions traumàtiques com a causa de la neurosi. El seu deixeble més proper i més fidel, l'hongarès Ferenczi, gràcies als avenços de la seva pròpia reflexió, va arribar a poc a poc a redescobrir la primera intuïció del seu mestre. Llavors, Freud el va allunyar. Avui dia els hereus d'aquell corrent hongarès retroben els investigadors que partien del mateix Freud (i de Sòfocles), dels quals formo part, en una revisió general de les dades biogràfiques de Freud i de les seves correlacions amb la teoria que ell va edificar.⁴

Des del moment que el mateix Freud podia ser qüestionat, l'obstacle que representava en el camí bíblic em va resultar suficientment aixecat. Ell havia escrit *Tòtem i tabú*, on explicava l'origen de la culpabilitat i de la religió per l'assassinat del Pare. Aquest llibre se superposava del tot al llibre bíblic del Gènesi, i proposava una altra gènesi, una

³ Jeffrey Moussaïeff MASSON, *Le réel escamoté*, Aubier-Montaigne, París, 1984.

⁴ Penso aquí particularment en Maria Torok, Barbro Sylwan, Philippe Réfabert i Pierre Sabourin.

altra falta original. Però ja no semblava suficient. Igualment, el seu *Moisès i el monoteisme*, on deixava constància d'un Moisès egipci, assassinat pel seu poble, tancava l'accés als altres quatre llibres que, junt amb el Gènesi, constitueixen els fonaments del judaisme. Si deixàvem de banda les seves suposicions, els cinc llibres de la Torà (Gènesi, Èxode, Levític, Nombres i Deuteronomi) tornaven a quedar oberts a l'estudi. Com a conseqüència, si l'assassinat del Pare ja no era acceptat com a explicació universal de la religió, la història de Jesús de Natzaret podia deixar de ser entesa com l'expiació pel Fill d'un crim perpetrat contra el Pare. Així quedava obert igualment el camí als evangelis.

No voldria pas que el lector tragués la conclusió pel que s'acaba de dir que Freud tenia una oposició absoluta contra Moisès o contra la religió. D'un home com ell no sorprèn sentir opinions ben diverses i que podrien passar per contradictòries. No em proposo fer aquí una recensió completa dels moviments de cor i de pensament pels quals va passar Freud en relació amb la religió. Ja ho han fet altres, que mencionaré més endavant. Tan sols voldria il·lustrar el que acabo de dir amb dos exemples.

D'entrada, Freud va examinar la religió tal com la concep l'home ordinari, com «aquell sistema de doctrines i de promeses que pretén, d'una banda, explicar tots els enigmes d'aquest món amb una plenitud envejable, i, de l'altra, garantir-li que una Providència plena de sollicitud vetlla per la seva vida i que, en una existència futura, es dedicarà a compensar-lo de les privacions patides aquí baix».⁵

⁵ Sigmund FREUD, *Malaise dans la civilisation*, Presses Universitaires de France, París, 1971, p. 17, on Freud resumeix *El futur d'una il·lusió*.

Aquesta Providència, figura d'un pare totpoderós, semblava del tot infantil a Freud, i tan allunyada de la realitat... «que, per qualsevol amic sincer de la humanitat, resulta dolorós deduir que la immensa majoria dels mortals no podrà situar-se mai pel damunt d'aquesta concepció de l'existència».

Però, a l'atenció dels qui, «obligats a reconèixer la impossibilitat de mantenir aquella religió, malgrat tot intenten defensar-la punt per punt amb una lamentable tàctica de retirades ofensives», afegeix aquesta frase, que personalment tinc per una de les seves intuïcions profètiques:

M'agradaria barrejar-me entre els creients per donar el consell de «no invocar en va el nom del Senyor» a aquells filòsofs que s'imaginaven poder salvar Déu reemplaçant-lo per un principi impersonal, fantasmagòric i abstracte.⁶

Per Freud, la «fe del carboner» és una il·lusió infantil, però innocent, mentre que la d'aquells filòsofs transgredeix un dels deu manaments.⁷

Ara un altre exemple, un altre moviment del cor de Freud. Aquest cop ell mateix es lamenta d'haver parlat malament a propòsit de Moisès. A Londres, on s'ha refugiat al final de la seva vida, fugint del nazisme, rep la visita de Stefan Zweig. Stefan Zweig explica així aquella visita:

Ell [Freud] havia publicat feia poc el seu estudi sobre Moisès, que el presentava com un no-jueu, com un egipci, i amb aquesta afirmació, que no es podria fonamentar científicament, havia ferit tant els jueus pietosos com també els que tenen el sentiment

⁶ *Ibidem*.

⁷ «No juris en fals pel nom del Senyor, el teu Déu, perquè jo, el Senyor, no tinc per innocent el qui jura en fals pel meu nom» (Ex 20,7).